

EESTLASTE JA VENELASTE SUHTLUS- KÄITUMINE: *SINA, TEIE* JA KEEGI VEEL

Renate Pajusalu, Virve Vihman,
Birute Klaas, Karl Pajusalu

Ülevaade. Artikli eesmärgiks on võrrelda Eestis elavate eestlaste ja venelaste suhtluskäitumist. Materjal põhineb sotsiolingvistilistel üliõpilaste küsitlustel. Eelkõige keskendutakse *sina/teie* valikule, kuid vaadeldakse ka muid suhtluse aspekte, näiteks suhtluskäitumise erinevuste teadvustamist ja kolmanda isiku nimetamisvormi valikut.

Võtmesõnad: viisakus, pöördumine, pragmaatika, eesti keel, vene keel

1. Sissejuhatus

Suhtluse kultuurilisi norme määravad mitmed parameetrid. Penelope Browni ja Stephen Levinsoni viisakusteooria (1987) raames on esitatud tuntud kõneakti ohustamise määra (W) valem $W(FTA^1) = R + D + P$. Selle alusel võib öelda, et kõnelejad lähtuvad oma kõneaktide sobitamisel viisakusnormidega käimasoleva kõneakti kaalust selles kultuuris (*rate*, R), kõnelejatevahelisest sotsiaalsest distantsist (D) ja võimusuhetest (*power*, P). Kaalu all mõeldakse siin käimasoleva kõneakti staatust vaadeldavas kultuuris, distantsi all eelkõige vanuselist erinevust ja/või tuttavust-võõrust, mõnes kultuuris võib distants sõltuda ka kõnelejate soost ja muudest sotsiaalsetest kriteeriumidest. Võimusuhe kajastab eelkõige suhtlejate vahelist erinevust võimускаalal, s.t ülemuse-alluva suhteid jms. Selle valemi üle on korduvalt diskuteeritud, nt on esile toodud, et kolme parameetrikimpu (R , D ja P) ei saa vaadelda lihtsalt kujutletavate väärtuste summana, vaid pigem käivitab igäüks neist oma tervikliku käitumismallistiku, mis ei sõltu teistest parameetritest (Brown, Levinson 1987, Vogelberg 2002). Kõigi kolme parameetri väärtused kujunevad vestluse käigus, s.t suhtlusolukorra ja partneri reaktsioonide põhjal otsustatakse vastastikku, kuidas tegelikult käitutakse.

¹ Mõiste *face threatening act* 'nägu ohustav akt' (lühendina FTA) on Browni ja Levinsoni (1987) viisakusteooria üks nurgakivisid, mille all mõeldakse igasugust kõneakti, mis võib mõjutada kõneleja või kuulaja näo (ehk minapildi) turvalisust. Viisakusvahendid ongi keeles selleks, et seda ohtu vähendada.

Käesolevas artiklis² käsitleme lähemalt teietamise fenomeni, mis väga vähesel määral (kui üldse) sõltub kõneakti sisust, kuna samad inimesed meie kultuuri-ruumis reeglina teietavad üksteist alati, sõltumata kõne all olevast teemast. Oma küsitluskava koostamisel lähtusime aga oletusest, et nii eesti kui ka vene kultuuris on kõige olulisemaks *sina/teie* valiku määrajaks sotsiaalne distants inimeste vahel. Sotsiaalse distantsi põhilised moodustajad on vanus ja tuttavus. Vanust ja tuttavust oskavad suhtlejad näost näkku suhtluses alati hinnata, vähemalt sel määral, mis suhtlusstiili valikuks vajalik on. Sealjuures võib vanuseline parameeter olla nii suhteline (vanuseline erinevus kahe inimese vahel) kui absoluutne (lastesse suhtutakse alati teisiti kui täiskasvanutesse).

Käesolev uurimus põhineb küsitlustel, mis seab uuritavale materjalile küllaltki olulised piirangud. Kõigepealt saame me küsitlustest teada, mida inimesed arvavad end teatud olukordades tegevat, mitte seda, mida nad tegelikult teevad. Kogu viisakuse valdkond on ju argikeeles defineeritud hoopis teisiti kui keeleteaduslike viisakusteooriate raames. Kui argikõnes peetakse viisakaks formaalset käitumist (*nn first-order (im)politeness*, Watts 2003), siis keeleteaduses viisakust kui nähtust tervikuna käsitledes räägitakse igasugustest vestluspartnerite sotsiaalsest suhtest tingitud verbaalse käitumise markeeringutest (*second-order (im)politeness*, Watts 2003). Seega kui informandid midagi viisakaks või ebaviisakaks nimetavad, ei kehti samasugune hinnang automaatselt ka keeleteadusliku viisakusteooria raames.

Teine küsitavus seostub sellega, mida inimesed argielus tähele panevad. Ilmselt jääb palju rohkem meelde ebaviisakus, s.t olukord, kus kõik suhtluse parameetrid ei vasta ootustele. Richard Watts (2003: 5 jj) märgib, et ebaviisakust on palju vähem uuritud kui viisakust.

Samuti ei ole küsimustikuga võimalik modelleerida väga palju erinevaid ega ka mitte väga ootamatuid olukordi, sest küsitletavad ei jaksa ega oska väga pikalt vastamisse süveneda. Siiski on selline küsitlus üks viis võrrelda sotsiaalseid grupe omavahel ja teha järeldusi, mis ulatuksid üle konkreetsete olukordade mikroanalüüsi. Oleme ka samal arvamusel kui Watts, kui ta ütleb, et viisakust ei saa vaadelda väljaspool (eba)viisakuse argikäsitlusi. Seega, see mida tavaline inimene ütleb ja arvab viisakusest, on ülimalt oluline.

Kuna viisakuskäitumist seostatakse tihti suhtlejate sooga, siis koostasime küsimustiku nii, et soolised erinevused esile tuleksid. Naiste ja meeste keelelise käitumise erinevustest on tehtud palju uurimusi, kuid kokkuvõttes näib olevat nii, nagu Sara Mills (2003: 235) on öelnud: sugu ei määra suhtluse viisi mingil üksühesel viisil vaid on ainult lisafaktor kõikide muude konteksti omaduste hulgas.

2. *Sina ja teie* eesti ja vene keeles: varasemad uurimused

Eesti keele *sina/teie*-kasutust on ka varem uuritud sotsiolingvistilise küsitluse abil. Leelo Keevallik (1999) on küsitlenud eri vanuses ja eri kodukohaga kooliõpilasi. Selgus, et horisontaalsed suhted (s.t eelkõige tuttavusaste) on *sina/teie* valikul olulisemad kui vertikaalsed. Siinses artiklis kirjeldatud uurimus on osaliselt inspireeritud Keevalliku küsimustikust.

Eesti kultuuris on *sina/teie* valiku probleem küllaltki hästi teadvustatud, selle üle arutletakse ajakirjanduses (näiteks toimus ajalehes Postimees aastal 2008 diskussioon *sina* ja *teie* sobilikkusest praeguses ühiskonnas) ja omavahel, tõenäoliselt õpetatakse seda mingis vanuses lastele otseste instruksioonide abil (mitte kaudselt, nagu paljusid muid keelelisi parameetreid).

Vene keele viisakuse uurimused võib kokku võtta umbes nii, nagu seda teeb Watts (2003: 15): ühelt poolt on vene kultuuris viisakus selgelt seotud vulgaarse keelekasutuse vältimisega, teiselt poolt on vene keeleruumis kombeks paljusid asju ütelda palju otsesemalt kui läänemaailmas ja ühiskond väärtustab tihti just lähidistantsi-suhtlust. Mitmed uurijad rõhutavad vene kultuurile omast südamlikkust ja otsekoheust (Rathmayr 1999). Üks põhjusi, miks vene keel võib endale lubada pehmemdamata kõneakte, on see, et vajalik formaalsusaste saavutatakse teietamise abil ja muid viisakusvahendeid formaalses olukorras ei vajatagi (vt nt Vogelberg 2002).

Vene viisakuskäitumist on teoreetilisel tasandil uuritud üllatavalt vähe. Krongauz (2004: 165) tõdeb, et kui vene etiketist midagi ongi kirjutatud, siis on tegemist preskriptiivse kirjeldusega. Ilmselt tuntuim autor vene etiketi osas on Formanovskaja (nt 1989), kes on väitnud, et *sina/teie* valik toimub järgmiste parameetrite järgi: sotsiaalne staatus, lähedus (kui hästi kõnelejad tunnevad üks-teist), suhte tüüp, olukorra tüüp (ametlik, mitteametlik) ning sotsiaalsete rollide sarnasus või erinevus.

Krongauz (2004: 174–175) üldistab vene traditsioonilise viisakuskoodi omapära järgmiselt. Kui tegemist on formaalse vestlusega (näiteks ostja ja müüja poes), on vene kultuuris suurem anonüümsus ja distants kui “Euroopa” omas, kui aga on tegemist “tegeliku” suhtlusega, siis väiksem; vene traditsioonilist viisakust iseloomustab eelkõige suur variatiivsus, erinevates olukordades käitutakse väga erinevalt. Viimasel aastakümnel on olukord siiski oluliselt muutunud, räägitakse nn uuest vene viisakusest (Rathmayr 2008), mis on seotud teenindussfääri “läänelikustumisega”.

Eesti eestlaste ja venelaste erinevat viisakuskäitumist on võrdlevalt uuritud mitmel eri viisil. Olga Puusepp (1999) on lähtunud Leelo Keevalliku (1999) küsitlusest eesti kooliõpilaste seas ja viinud läbi sarnase küsitluse Eesti eri piirkondade vene koolides. Suurim erinevus eestlaste ja venelaste vahel on selle uurimuse põhjal see, et *teie* on venelase jaoks alati austav ja positiivne, samas kui eestlase jaoks võib see olla ka tõrjumise vahend. Maria Gonorova on eesti ja vene koolide õpetajaid intervjuerides jõudnud tulemuseni, et kuigi mõlema õppekeele koolides on selge tendents suurema sinatamise poole, on vene koolide õpetajad tunduvalt rohkem selle vastu ja leiavad, et “ei tohi levivat sinatamist koolis lubada, sest siis võib kord käest minna” (Gonorova 2007: 52). Kõik, kes eesti-vene küsitlusi läbi on viinud, tõdeavad, et venelased teietavad rohkem kui eestlased (Puusepp 1999, Borovkova 2002, Gonorova 2004).

Üks olulisi erinevusi *sina/teie* kasutamises eesti ja vene kultuuri vahel on see, et eesti kultuuris üldjuhul ei kasutata ebasümmeetrilist süsteemi, v.a siis, kui täiskasvanu räägib lapsega (Keevallik 2004: 205). Roger Brown ja Albert Gilman (1960: 257–261) on juba 1960. aastatel märkinud, et võimusuhted muutuvad Euroopa keelte pöördumistes üha vähem oluliseks. Sellega kaasneb ka ebasümmeetriliste kasutuste kadumine. Vene kultuuris on ebasümmeetria aga võimalik ka täiskasvanute puhul, näiteks kui kõnelejate vahel on suur vanusevahe (Rathmayr 1999).

Teine oluline erinevus, mida eesti ja vene kultuuri vahel on täheldatud, on see, et eesti keeles on *sina/teie* kasutus püsiv, s.t kui ükskord on sinatama hakatud, siis sinatatakse kogu elu (Keevallik 2004: 206). Vene keeles aga sõltub *sina/teie* kasutus rohkem olukorrast.

Eestis on tegemist mitmekeelse suhtluskeskkonnaga, kuigi üldine seisukoht on see, et eestlased ja venelased elavad suhteliselt eraldatuna. Vanemate inimeste teietamine on vene kultuuris väga selgelt seotud seisukohaga, et haritud inimene teietab endast vanemat. Seetõttu keelduvad vene emakeelega inimesed mõnikord võtmast omaks eesti ühiskonna *sina/teie* malle ka siis, kui nad tegelikult teavad hästi, kuidas eestlased sinatavad ja teietavad. Nähtust, kus inimene teadlikult keeldub valimast teise keele kultuuriruumi kuuluvat suhtlusstiili, on tähele pandud ka teiste kultuuride puhul (Kasper, Blum-Kulka 1993: 18).

Käesoleva artikli üheks algtõukeks oli Olga Borovkova (2002) küsitluse tulemusel püstitatud hüpotees, et vähemuses elavate rühmade *sina/teie* valiku seaduspärasused erinevad enamuses elavate samast rahvusest rühmade valikust: Tartu venelased ja Kohtla-Järve eestlased käitusid küsitluses sarnaselt, mis Borovkova hinnangul on tingitud sellest, et mõlemad elavad vähemuses.

3. Materjal

Eesti ja vene viisakuskäitumise uurimiseks koostasime sama küsimustiku nii eesti kui vene keeles (vt lisa 1). Üldeesmärk oli esitada nii selliseid küsimusi, mille vastused oleksid analüüsitavad statistiliselt, kui ka selliseid küsimusi, millele vastataks vabalt. Viimaste eesmärk oli selgitada välja üldisi tendentse, ja kuigi neid on tunduvalt raskem arvuliselt võrrelda, annavad nad siiski olulist informatsiooni suhtluse stereotüüpide kohta.

Kokku analüüsisime 159 küsimustikku, nende hulgas oli 62 eestlaste ja 97 venelaste vastatut. Tartu ülikoolist saime 97 täidetud küsimustikku (45 eestlast ja 32 venelast). Kohtla-Järvel asuvast Virumaa kolledžist saime kokku 55 täidetud küsimustikku, neist 17 eestlaste ja 38 venelaste oma. Saamaks võrdlusmaterjali ka Venemaal elavate venelaste käest palusime küsimustikele vastata ka 27 Peterburi ülikooli üliõpilasel. Vastanud eestlastest oli mehi 31 ja naisi samuti 31, Eesti venelaste hulgas oli naisi 44 ja mehi 26. Peterburi võrdlusrühm koosnes ainult neidudest. Küsimustikele vastati auditooriumides, seega oli aktualiseeritud eelkõige õppeolukord.

4. *Sina ja teie* pöördumises erinevate inimeste poole

Küsimustiku alguses paluti vastata küsimusele: *Kas Te teietate allpool loetletud inimesi? Tõmmake ring ümber kas numbrile 1, 2 või 3, kusjuures 1 – alati, 2 – mõnikord, 3 – mitte kunagi.*

Inimesed, kelle suhtes tuli otsustada, jagunesid seitsmesse rühma. Küsitluses endas neid rühmi küll ei eristatud, kuid nende märgatavust polnud ka välditud, sest ühe grupi esindajad järgnesid üksteisele. Allpool käsitleme vastuseid esimesele küsimusele rühmade kaupa. Oleme arvutanud vastuste keskmise väärtuse (vt tabel 1).

1. Sõprade (*sõber* ja *sõbranna*) osas oletasime, et vastajad käsitlevad seda kategooriat kui omaealist ja tuttavat (sotsiaalselt distantsilt eriti lähedast) inimest. Kõikides rühmades oli valdav sinatamine ja keskmine jäi 2.7 ja 3.0 vahele. Eristus ainult üks grupp, milles keskmine väärtus oli 2.0, need olid Tartus elavad vene mehed. Nähtust on raske seletada, ainuke oletus on see, et noored vene mehed kasutavad mõnikord sõpradega suheldes humoristlikku teietamist, mille korral teadlikult rikutakse tavalisi vestlusnorme ja mis tegelikult osutab suurt lähedust suhtlejate vahel.

2. Generatsiooni võrra vanemaid, kuid suhteliselt lähedalt eakaaslase kaudu seotud inimesi (*sõprade vanemad, oma poisi/tüdrukuga vanemad, vanemate nais- ja meestuttav*) teietavad venelased kõikides rühmades. Selle põhjuseks on ilmselt vene kultuuris oluline vanuseline distants. Eestlastel on kõikides informandirühmades suuremad keskmised (eestlastel vahemikus 1.4–2.0, venelastel 1.0–1.2), seega eestlased sinatavad selle rühma inimesi venelastest rohkem, kuid siiski vähem kui sõpru. Eestlaste hulgas on nõrk tendents selle poole, et naissoost informantidel on pisut kõrgemad keskmised, mis võib olla tingitud tüdrukute tihedamast suhtlusest vanemate inimestega (näiteks sõprade vanematega).

3. Sugulasi (küsitluses *onu* ja *tädi*) eestlased sinatavad (keskmine selles rühmas on 2.3–2.9), vene informandid aga mõnikord sinatavad, mõnikord teietavad (keskmine vahemikus 1.5–2.1). Onu ja tädi, kes vanuseliselt kuuluvad eelmise grupi inimestega samasse generatsiooni, on tüüpiliselt lähedasemad, kuna kuuluvad perekonda ja kuna neid tuntakse tõenäoliselt kauem, kui eelmise rühma inimesi. Erinevus muudest vanema generatsiooni inimestest (s.t 2. grupist) on aga näha vaid eestlaste puhul, venelastel on keskmised suures plaanis samad ja erinevust ei paista olevat. Siin on näha selge kultuuriline erinevus: kui vene kultuuris on oluline vanusevahe ja seetõttu teietatakse ka vanemaid sugulasi, siis eesti kultuuris sinatatakse sugulasi ka siis, kui nad on vanemad. Nõrga tendentsina on näha Peterburis elavate venelaste suuremat *sina*-kasutust kui Eesti venelastel.

4. Neljandasse rühma koonduvad võõrad inimesed ühistranspordis (*võõras vana/keskealine/noor naine bussis, võõras vana/keskealine/noor mees bussis*). Selle rühma puhul oletasime, et vastajatel meenub suhteliselt tüüpiline olukord, mida kõik on kogunud – lühike vestlus juhusliku tuttavaga ühistranspordis või üksik kõneakt (näiteks palve komposteerida pilet või küsimus selle kohta, kas inimene väljub või mitte). Võõrast, endast vanemat inimest teietavad bussis meie küsitluse andmetel nii eestlased kui ka venelased. Kui aga tegemist on samaealise noorega, on tulemused eri rühmades küllaltki erinevad, kuigi keskmised jäävad siiski pigem teietamise poolele – 1.4 ja 2.1 vahele. Tartu eesti naiste vastused olid kõige lähemal sinatamisele (keskmine 2.1). Nii Tartu kui Kohtla-Järve venelaste hulgas on näha tendents selles suunas, et naised teietavad sellises olukorras rohkem (keskmine 1.5), mehed aga vähem (keskmine 1.7–2.2). Peterburi venelaste rühm koosnes ainult tüdrukutest ja sarnaneb oodatult vene neiudega Eestis.

5. Viienda rühmana käsitlesime võõrast (nais- või mees-)üliõpilast auditooriumis, kes on eeldatavasti tutvusskaalal sama võõras kui tundmatu bussis, kuid kes kuulub vastajatega samasse sotsiaalsesse rühma, mistõttu vastustes oleks võinud olla kollegiaalset solidaarsust. Kõikides rühmades olid keskmised võrreldes busiolukorraga mõnevõrra sinatamise suunas. Venelased vastasid siiski nii, et võime oletada vene üliõpilaste vahel suuremat solidaarsust kui eesti üliõpilaste vahel: vene gruppide keskmised olid vahemikus 2.1–2.6, eesti gruppidel aga 1.7–2.3. Nii Tartu kui Kohtla-Järve meestel olid keskmised pisut kõrgemad (2.4–2.6) kui naistel

(2.1–2.3). Peterburi rühm sarnanes keskmiste poolest (1.9–2.0) aga pigem eestlaste kui Eesti venelastega. Võime seega oletada, et Eestis elavad vene noored sinatavad samaealist kolleegi sagedamini kui eestlased ja kui Peterburi venelased.

6. Eraldi grupina käsitleme teenindajaid, esitatud suhtluspartnerite nimekirjas on müüja ja ettekandja tüüpiliselt naised, politseinik mees, meesametniku puhul oli sugu üheselt määratud. Selles rühmas oli teietamine valdav nii vene kui eesti kultuuris (keskmised 1.0–1.3).

7. Viimasena küsisime seda, kuidas pöörduakse naabrite poole. Naabrid on küllaltki hägus kategooria, sõltuvalt elukeskkonnast varieerub suhe naabritega palju. Venelased teietasid naabreid kõikides rühmades rohkem kui eestlased, eriti suur oli erinevus venelaste ja eestlaste vahel Kohtla-Järvel, kus venelaste keskmised olid 1.1–1.4, eestlaste omad aga 2.2–2.3. Tartu venelased sinatasid pisut rohkem kui Kohtla-Järve eakaaslased ja neil ei olnud Tartu eestlastega olulist erinevust. Peterburi venelased vastasid siin samamoodi nagu Kohtla-Järve venelased.

Tabelis 1 on näha keskmised tulemused, mille puhul suurem number näitab suhteliselt suuremat sinatamist.

Tabel 1. Vastuste keskmised väärtused küsimustiku küsimusele *Kas te teietate nimetatud inimesi?*
1 – teietan alati; 2 – teietan mõnikord; 3 – ei teieta kunagi

	TEM	TEN	TVM	TVN	KEM	KEN	KVM	KVN	PVN
kokku vastanuid	21	24	17	15	10	7	9	29	27
sõber	2.8	3.0	2.0	2.7	2.9	3.0	2.8	2.8	2.7
sõbranna	2.8	3.0	2.0	2.9	3.0	3.0	2.8	2.8	2.7
sõprade vanemad	1.6	1.8	1.0	1.0	1.4	1.6	1.2	1.0	1.0
oma poisi/tüdruku vanemad	1.8	2.0	1.1	1.0	1.7	1.7	1.0	1.0	1.1
vanemate naistuttav	1.6	2.0	1.2	1.0	1.5	2.0	1.1	1.0	1.2
vanemate meestuttav	1.6	1.8	1.2	1.0	1.6	1.9	1.1	1.0	1.2
onu	2.7	2.9	1.9	1.9	2.3	2.7	2.1	1.6	2.1
tädi	2.7	2.9	1.9	1.8	2.3	2.7	1.9	1.5	2.1
võõras vana mees bussis	1.1	1.0	1.0	1.0	1.2	1.1	1.0	1.0	1
võõras vana naine bussis	1.1	1.0	1.0	1.0	1.1	1.1	1.0	1.0	1
võõras keskealine mees bussis	1.1	1.1	1.0	1.0	1.3	1.1	1.0	1.0	1
võõras keskealine naine bussis	1.1	1.1	1.0	1.0	1.2	1.1	1.0	1.0	1
võõras neiu bussis	1.4	2.1	1.8	1.5	1.5	1.6	1.7	1.5	1.4
võõras noormees bussis	1.5	2.1	2.2	1.5	1.8	1.6	2.1	1.5	1.4
võõras meesüliõp. loenguruumis	2.0	1.9	2.6	2.1	1.7	2.3	2.6	2.3	2.0
võõras naisüliõp. loenguruumis	2.1	1.9	2.4	2.1	1.7	2.3	2.4	2.3	1.9
müüja	1.1	1.2	1.2	1.0	1.2	1.1	1.2	1.0	1.0
ettekandja	1.1	1.2	1.2	1.0	1.3	1.3	1.1	1.0	1.0
politseinik	1.1	1.1	1.0	1.0	1.1	1.0	1.0	1.0	1
panga meesametnik	1.1	1.2	1.0	1.0	1.1	1.1	1.0	1.0	1
naabrimees	2.1	1.9	1.9	1.6	2.2	2.3	1.3	1.4	1.4
naabrinaine	2.1	1.9	1.9	1.7	2.2	2.3	1.1	1.4	1.4

T – Tartu ülikool, K – Kohtla-Järve kolledž, P – Peterburi ülikool
V – vene rühm, E – eesti rühm, N – naine, M – mees

5. Vabad vastused

Küsitluse küsimused 2–8 olid esitatud samuti kirjalikult, küsitluslehel oli iga küsimuse järel ruumi umbes 4–5 rida. Vastused olid suhteliselt lühikesed, mis näitab, et eesti ja vene suhtluserinevused ei ole teadvustatud probleem, millele inimesed oskaks kohe detailselt vastata. Vastuste lühidus võimaldas aga neid hõlpsamini grupeerida ja nii oli võimalik teha üldistusi, mis kirjeldavad küsitletavate rühma tüüpilisi suhtumisi.

5.1. Õppejõu ja üliõpilase vastastikune *sina/teie*

Kaks vaba vastusega küsimust (2 ja 3) puudutasid õppejõu ja üliõpilase vahelist suhtlust, mis oli ühtviisi tuttav kõigile vastanuile. Muidugi ei olnud ka siin teemist absoluutselt sarnaste suhetega: kolme kõrgkooli (Tartu ülikool, Kohtla-Järve kolledž, Peterburi ülikool) sisekliima ja kombed võivad olla erinevad mitte niivõrd kõneldava keele viisakusnormide tõttu kui muudel põhjustel.

Teine küsimus koosnes kahest poolest: *Kas teietate õppejõude?* ja *Kas oleks tore sinatada?* Selgus, et kõik vastanud, nii eestlased kui ka venelased, üldreeglina teietavad õppejõudu. Siiski leidis igas Eesti rühmas mõni üliõpilane, kes vastas *enamasti*, seega vähemalt üksikute jaoks on teatud olukorras võimalik õppejõudu ka sinatada. Selles mõttes vastasid pisut erinevalt Peterburi vene üliõpilased: mitte keegi neist ei maininudki võimalust, et õppejõudu võiks sinatada.

Küsimuse teisele poolele (*Kas oleks tore sinatada (õppejõudu)?*) oli rohkem erinevaid vastuseid, kuid eestlased siiski valdavalt õppejõudu sinatada ei soovi. Need eestlased, kes pooldasid teietamist, mainisid põhjusena eelkõige suhtlusstiili: teietamine on korrektsem, akadeemilisem, mitte liiga familiaarne jms. Vanus tuleb kriteeriumina esile ainult nendel vastajatel, kes on öelnud, et nooremaid (meeldivaid, sõbralikke) õppejõude võiks ka sinatada. Eestlased tervikuna näivad seega olevat üliõpilase-õppejõu suhtlusmudelil seotud suhtlusolukorraga, akadeemilise sfääriga, mitte niivõrd kahe isiku vahelise sotsiaalse distantsiga või võimusuhtega. Eestlaste arvamused on kõikuvad ja neil ei ole selliseid kindlaid kategooriaid nagu *lugupidamine* Eesti venelastel (vt allpool). Üllatuslikult on eestlaste vastused sarnased just Peterburi venelaste omadega.

Venelased nii Tartus kui Kohtla-Järvel vastasid küsimuse teisele poolele absoluutselt eitavalt, seega ei ole neil mingit soovi õppejõudu sinatada. Sealjuures nimetatakse põhjusena eelkõige vanusevahet (18 korda) ja lugupidamise (*uvaženie*) osutamise vajalikkust (25 korda). Mõnevõrra on ka üldisemaid vastuseid (*teie on korrektsem, kasvatus ei luba sinatada, sinatamine oleks ebakultuurne* jms). Paaris vastuses on mainitud, et sinatades oleks küll kergem suhelda, aga siiski oleks see “vale”. Eesti venelastega võrreldes oli Peterburi informantidel üldine suhtumine küll sama, kuid põhjendused olid sõnastatud teisiti. Kui Eesti venelastel oli lugupidamine (*uvaženie*) just selle sõnaga mainitud väga tihti, siis Peterburi vastustes esines see sõna ainult üks kord. Peterburi üliõpilased soovivad õppejõude teietada pigem seetõttu, et *teie* vastab õppejõu staatusele või et see kuulub õppeprotsessi juurde.

Seega on Eesti venelaste käitumisteadvuses üliõpilase ja õppejõu suhtes kaks olulist kategooriat: vanuseline distants ja lugupidamine, samas kui eestlastel selget

teietamise põhjust kas ei ole üldse või on (akadeemilises) suhtlusvaldkonnas. Vene *uvaženie* 'lugupidamine' on oma esinemissageduse tõttu vastustes ilmselt spetsiifiline kultuurikategooria. Osaliselt on see kindlasti seotud vanuselise distantsiga, sest vanemast inimesest tuleb lugu pidada. Kuid vanus ei ole ainuke lugupidamise põhjus; mida aga lugupidamiseks veel vaja on, see vastustest otseselt ei selgu. Paaril korral on küll nimetatud staatust. Võime oletada, et lugupidamine on tervikkategooria, mida vastajad ei pea tarvilikuks lahti seletada.

Kolmas küsimus oli *Kas õppejõud teietavad teid?* Eestlased vastasid, et enamasti teietavad, kuid mõnikord ka sinatavad. Nii Eesti kui Peterburi venelased vastasid enamasti, et teietavad, kuid siin oli pisut rohkem kui eelmise küsimuse puhul vastuseid *nii ja naa* või *enamasti* või *sõltuvalt õppejõust*. Erinevad olid eestlaste ja venelaste vastused küsimuse teisele poolele: *Kas teile meeldiks, kui nad sinataksid?* Eestlased aktsepteerisid õppejõu-poolset sinatamist suhteliselt sageli, paljud leidsid, et sinatamine loob vabama õhkkonna. Eestlaste vastustest ei olnud näha, et sinatamine võiks olla solvav.

Venelaste rühmades oli erinevaid vastuseid, mõnedele sinatamine meeldiks, kuna see looks sõbralikumad ja sundimatamad suhted, teistele ei meeldiks. Need, kellele õppejõu-poolne sinatamine ei meeldiks, on põhjustena eelkõige välja toonud selle, et *me oleme ikkagi täiskasvanud*, samuti on mainitud ka lugupidamist, seega ei ole lugupidamine üheselt seotud vanema inimesega, vaid seda peaks tundma ka õppejõud üliõpilase vastu. Väike erinevus tuli välja ühelt poolt Tartu ja Peterburi ja teiselt poolt Kohtla-Järve vene naiste gruppide vahel: esimesed lubaksid sinatamist rohkem kui teised. Seega näeme Kohtla-Järve vene naiste hulgas rohkemat orienteerumist traditsioonilisele suhtlusmallile, Tartus ja Peterburis see mall aga mõnevõrra kõigub. Võimalik, et Tartu venelaste puhul on see põhjustatud sellest, et nad on rohkem mõjutatud eestlaste suhtlusmallidest, ka nende õppejõud on ju üldiselt eestlased. Peterburis aga võib olla suure linna fenomen, kus käitumistraditsioonid ei ole nii üheselt aktsepteeritud. Mehed olid kõikides rühmades selles küsimuses suhteliselt ükskõiksemad, nende vastused on lühemad ja erinevalt vene neidude rühmast ei väljendanud nad otsest solvumist sinatamise puhul (kuigi ei tahtnud seda aktsepteerida).

5.2. Sina/teie üldisemaid aspekte: muutus pöördumises ja kõhklus valikul

Nii vene kui ka eesti kultuuris on põhimõtteliselt võimalik siirdumine teietamiselt sinatamisele. Seetõttu küsisime: *Kuidas minnakse suhtluses üle teietamiselt sinatamisele? Kas selleks on olemas reeglid ja kas te ise järgite neid?*

Mõistest "reegel" on küsitletavad aru saanud erinevalt. Ühed ütlevad, et reegleid pole ja esitavad seejärel kirjelduse reeglitest, teised ütlevad, et reeglid on, aga ei selgita neid. Vaatleme lähemalt neid vastuseid, kus tõepoolest seletati muutust pöördumistes. Eelkõige nimetati järgmisi suhtluse pöördumist muutvaid omadusi:

- suhtluse pikaajalisus: mida kauem suheldakse, seda suurem tõenäosus on minna üle *sinale* – vastus oli tüüpiline eestlastele (13 vastajat), kuid esines ka venelastel (3 vastajat), üks vene naine kirjutas, et *kui on sama vana ja planeerin pikaajalist suhtlust, siis hakkam kohe sinatama*, seega ilmnis,

et inimesed mõnikord (omavanusega suheldes) lähtuvad juba ette sellest, et suhtlus võib kujuneda pikaajaliseks;

- suhtluse sagedus ja harjumuslikkus: mida sagedamini suheldakse, seda tõenäolisemalt minnakse *sinale* üle – nii vastas üks eestlane ja kolm venelast;
- suhtlejatevaheline lähedus: mida lähedasemaks suhtlus muutub, seda suurem on tõenäosus minna üle *sinale* – nii arvas 11 eestlast ja 22 venelast, seega paistab see vastus olevat tavalisem just venelaste hulgas (tõenäoliselt siiski ainult omavanustega suheldes, kuidas muidu seletada sugulaste teietamist);
- sundimatus (kergus, vabadus, ladusus): mida ladusamalt suhtlus õnnestub, seda tõenäolisem on üleminek *sinale* – nii arvasid kolm eestlast; üks venelane nimetas veel eraldi *pärast barjääri ületamist*;
- koostöö määr: mida rohkem on ühiseid teemasid või eesmärke, seda suurem on tõenäosus minna üle *sinale* – nii arvasid kaks eestlast ja kaks venelast, lisaks ütles üks eesti mees, et *sina* hakatakse kasutama *positiivse tooniga vaidluse* jooksul, mida võib ka pidada koostöö ilminguks.

Üks rühm seletusi pöördumisviisi muutmise kohta seisnes selles, et nimetati mingi kõneaktitüüp, mis tuleks sooritada, et vahetada pöördumisvormi. Enamasti kirjutati, et üleminekuks tehakse ettepanek (7 eestlast ja 7 venelast), selgitamata sealjuures, kes ettepaneku teeb. Mõnel juhul oli siiski mainitud ka seda, kumb suhtlejatest ettepaneku teeb: üks eestlane ütles, et ettepaneku teeb vanem, üks venelane, et vanem ja austatum; kaks eestlast kirjutasid, et ettepaneku teeb see, kellel on ebamugav. Üks eestlane ja kaks venelast nimetasid samuti ettepanekut, kuid täpsustasid, et ettepaneku teeb partner. Kuna tegemist oli noorte vastajatega, võib oletada, et prototüüpne situatsioon on tõesti selline, et ettepaneku teeb vanem suhtluspartner. 15 eestlast ja 5 venelast vastasid, et *teielt sinale* üleminekus lepikse kokku, täpsustamata, kuidas just. Kohtla-Järve vene rühmas oli kolm naist, kes ütlesid, et nad *kunagi ei lähe üle sinale täiskasvanutega*.

Ainult kaks inimest nimetasid spetsiifilist rituaali, millega *teielt sinale* üle minnakse, üks venelane nimetas sinasõpruse joomist (*pit' na bruderšaft*), üks eestlane nimepidi tutvustamist, mis oletatavasti tähendab tutvustamisel eesnime nimetamist. Üks eestlane esitas ka väite, et *omavanuseid esimesel korral teietan, teisel juba sinatan*. Eestlaste vastustes oli ka selliseid, kus muutust küll aktsepteeriti, s.t oldi nõus sellega, et mingil hetkel pöördumisvorm muutub, kuid ei nähtud selles mingeid seaduspärasusi ja vastati *kuidas juhtub* või *omavanustega läheb sujuvalt*.

Vaid üksikutes küsitlustes tuli ilmsiks vene viisakuskoodile omaseks peetud (Rathmayr 1999) *sina* ja *teie* situatsiooniline vahetumine, nimelt et vabal ajal võib öelda *sina*, kuid töö peab ütlema *teie*.

Mõnikord oli nimetatud inimese omadusi, kellega suhtlemisel *sinale* üle minnakse. Nimetati, et meeldivat inimest sinatatakse, ebameeldivat või distantseeritud teietatakse.

Nagu eespool öeldud, ei olnud kõikide venekeelsete informantide vastustest võimalik välja lugeda seda, et nad oleksid silmas pidanud mingit muutust suhetes. Kõige rohkem (11) oli selles rühmas viiteid vanusele, umbes sellises formuleeringus:

kui on sama vana, siis sinatan. Sealhulgas oli üks täpsem kommentaar: *kui on vähemalt 10 aastat vanem, siis kindlasti teietan*. Nimetati ka võrdsust (*kui on võrdne, sinatan*) ja mitteformaalseid suhteid. Vanusevahe on aga püsiv suurus, nii et seda tüüpi vastusest ei ole võimalik välja lugeda seda, kuidas olukorda muudetakse. Samuti on raskesti interpreteeritav vastusetüüp *vastastikuse nõusoleku korral või kui on kergem öelda sina*, kuna siit ei selgu, kas nõusolek peaks olema kohe suhtluse alguses ja kui ei, siis kuidas see tekib.

Kokkuvõtteks võib öelda, et selgeid käitumisnorme pöördumisvormi vahetamiseks ei ole ei eestlastel ega venelastel. Väljapoolt siinset küsitlust on teada, et vanemate inimeste hulgas on levinud arusaam, et *sinale üleminekut* pakub vanem nooremale ja naine mehele. Selle reegli esimene pool kajastub ka meie küsitluse vastustes, sest mõnedes vastustes on see otseselt näha, mõnedes kaudselt ja vähemalt pole kordagi öeldud vastupidist. Sooliste reeglite kohta pole aga kogu küsitluste hulgas ühtegi märki. Näib nii, et kuigi nii eestlased kui venelased nimetavad ülemineku põhjuseks suhtluse kestust ja lähedust, esines esimene kriteerium eestlastel ja venelastel enam-vähem võrdsel määral (13 ja 11), venelastel oli aga tunduvalt rohkem nimetatud suhtluse lähedust (3 ja 22).

Teine üldisem küsimus *sina/teie* kasutuse kohta puudutas seda, kas alati on teada, kumba vormi sobib kasutada. Sõnastatud oli küsimus nii: *Kas mõnikord on juhtunud, et Te ei tea, kas sinatada või teietada? Mida Te siis teete?* Eesti kultuuris on selline olukord tavaline ja ka vastanute hulgas oli praktiliselt kõigil eestlastel kogemusi sellega, et nad ei tea, kumba vormi kasutada. Ainult kolm eestlast vastas eitavalt, s.t nad ei teadnud, et neil oleks kunagi olnud probleemi. Venelastel oli sellist probleemi elus esinenud samuti paljudel, kuid siiski vastas eitavalt 20 venelast, kellest vaid 2 oli Peterburi informantide hulgast. Nii eesti kui ka vene gruppides oli sagedasim arvamus, et kui on kahtlus, teietatakse.

Suhteliselt vähe oli kirjeldatud olukordi, milles kõhklused tekivad. Mõned vastajad siiski märkisid, et probleem tekib siis, kui partner on sama vana või natuke vanem. Kordagi ei nimetatud seda, et probleeme oleks rohkem vastassoo esindajatega. Vastajad ei kirjeldanud eriti täpselt seda, mida nad kahtluse korral teevad. Nii eesti kui ka vene keeles on näiteks umbisikulisi ja geneerilisi vorme, millega lühikeses vestluses on võimalik toime tulla ilma otseselt pöördumata (ülevaadet eesti keele pöördumist “varjavatest” vormidest vt Erelt 1990). 8 eestlast ja 4 venelast väitsidki, et nad väldivad otsest pöördumist. Ühtegi vastavat näidet siiski ei esitatud. Mõned märkisid, et nad kohmetuvad, mõned, et kasutavad eri pöördumisviise vaheldumisi. Neli eestlast ja üks venelane väitsid, et nad küsivad otse, kuidas pöörduda. See, et sellist varianti nägid võimalikuna ainult 5 inimest, näitab, et kummaski kultuuris ei ole tegelikult normaalne küsida, kuidas pöörduda. Ilmselt on põhjus selles, et niisugune küsimus toob endaga kaasa surve partnerile, kuna ta peaks pakkuma lähedasemat ja sõbralikumat *sina*-varianti ka siis, kui see talle tegelikult ei meeldikski.

Mõned on vastanud nii, et sellest võib järeldada nende kõrgendatud tähelepanu partneri käitumise suhtes “probleemaatilises” suhtluses. Näiteks on üks eesti naine kirjutanud, et ebakindluse korral ta teietab ja jälgib kogu aeg, kuidas partner reageerib, üks eesti mees aga, et ta sinatab ja jälgib siis partnerit.

Võib öelda, et kuigi nii eestlaste kui venelaste grupis on umbes võrdselt neid, kes tunnistavad probleemsete situatsioonide olemasolu, leidub siiski ka erinevusi kahe rahvusgrupi vahel. Eelkõige seisneb see selles, et venelaste hulgas on

tunduvalt rohkem neid, kes vastasid, et nad oskavad alati õige pöördumisvormi valida. Kõhkluste olemasolu korral käituvad nii eestlased kui venelased üldjuhul ühtemoodi: pöörduvad *teie*-vormis või püüavad pöördumist vältida, kuid üldjuhul ei küsi partnerilt, kuidas tuleks pöörduda.

5.3. Muud suhtluskombed: eestlased venelaste arvates ja vastupidi

Kuna kõik uuritavad rühmad (v.a Peterburi kontrollgrupp) elavad kakskeelses ühiskonnas, kus on pidevaid vastastikuseid kokkupuuteid, küsisime ka arvamusi teise rühma kohta: eestlastel paluti vastata küsimustele venelaste kohta ja vastupidi. Kohe tuleb öelda, et erinevusi ei osatud eriti palju esitada, olgu seetõttu, et suhtlus eestlaste ja venelaste vahel on vähene, või siis seetõttu, et suhtluskäitumine tundubki väga sarnane.

Rohkem kui muudes rühmades teadvustasid erinevust Kohtla-Järve vene naised, kelle hulgas umbes pooled arvasid, et eestlased sinatavad rohkem. Ka oli selles rühmas selliseid vastuseid, millest kaudselt võib näha suhtumist *sina/teie* valikusse. Näiteks arvas üks informant, et *eestlased tahavad, et isegi venelased ütleksid sina*, millest on näha, et eestlased vastaja arvates sinatavad, venelased aga mitte. Vastati ka, et *venelased peavad reeglitest rohkem kinni ja haritud inimesed teavad alati, et peab teietama*. Tartu vene naistel oli samuti palju arvamusi, et eestlastel on rohkem sinatamist, kuid seda ei olnud eriti kommenteeritud. Üks informant oli kirjutanud, et *eestlastel on lihtsam sina peale üle minna*. Nii Kohtla-Järve eesti kui ka vene mehed ei osanud üldiselt erinevusi välja tuua. Seda võib interpreteerida kas nii, et naised on tähelepanelikumad suhtluse nüansside suhtes, või et eesti ja vene mehed käituvadki sarnasemalt.

Eestlaste hulgas oli samuti nii, et mehed ei osanud õieti erinevustest vene suhtluskommetega midagi arvata, naistel oli välja toodud pisut rohkem erinevusi. Näiteks mõningaid seletusi: *venelased teietavad rohkem vanemaid, noored omavahel aga semutsevad, venelased teietavad vanavanemaid; vene noored on vanemate vastu viisakamad; venelased räägivad kõvema häälega, kiiremini*. Oli siiski ka üksikuid arvamusi, et venelased sinatavad rohkem, kaks Tartu vene naist arvasid näiteks, et venelased teietavad vähem ja on sõbralikumad.

Teine küsimus üldisemate arvamuste grupis oli: *Kas eesti ja vene suhtluskommetes on muid erinevusi?* Eestlased arvasid tihti, et venelased on emotsionaalsemad ja avatumad, üldiselt olid vastused positiivses toonis. Mõned Tartu eesti mehed on siiski märkinud ka venelaste agressiivsust ja familiaarsust. Kokkuvõttes esines kõige rohkem arvamusi, et venelased kätlevad rohkem, mõned olid ka kirjutanud, et puudutavad rohkem (*kallistavad, suudlevad, patsutavad*). Ilmselt on venelaste füüsiline suhtlusdistant (vähemalt eestlaste arvates) lähedasem kui eestlastel. Mitmed eestlased tõid välja selle, et venelased kasutavad isanime.

Venelastel on eestlaste kohta rohkem konkreetsemaid arvamusi, vähem on üldistusi, mida võiks interpreteerida rahvusliku iseloomu kirjeldamisena. Mõned Tartu vene naised on siiski arvanud, et eestlased on suletumad ning vaoshoitumad ja jämedamad (*grubyj*). Kõige vähem erinevusi on välja toonud Kohtla-Järve vene mehed. Kõige sagedamini korduv tähelepanek eestlaste vestluskäitumise kohta oli see, et eestlased ei kasuta isanime ja kooliõpilased pöörduvad õpetaja poole

õpetaja. Keegi polnud küll kommenteerinud seda sellest seisukohast, kas isanime mittekasutamine ka häirib. Tõenäoliselt on venelased tänapäeval harjunud sellega, et väljaspool oma kultuuri isanime ei kasutata.

Küsisime ka: *Kas Teil on olnud probleeme suheldes vene keelt kõnelevate inimestega selle tõttu, et Te ei oska valida õiget suhtlusstiili? Tooge mõni näide.* Sellele küsimusele oli üksmeelne vastus peaaegu kõigi poolt, kes üldse vastasid: probleemid on keeleoskuses, mitte suhtluses (keeleoskuse vähesust on tõdenud ka nt Triin Vihalemm 1999).

6. Kolmanda isiku nimetamine

Kolmanda (s.t kohal mitte viibiva) isiku nimetamine kuulub sama palju suhtlus-situatsiooni omaduste hulka kui otsene pöördumine. Nii eesti kui vene kultuuris sõltub see tõenäoliselt mõnevõrra nimetatava staatusest, kuid rohkem siiski suhtle-
lejate omavahelisest suhtest: ametlikus olukorras kasutatakse ka lähedase sõbra kohta ametlikku nimetust, sõpradevahelises argisuhtluses ei nimetata ka presidenti ametlikult.

Võimalikke nimetamisviise on igas kultuuris palju. Vene kultuur on nende poo-
lest aga eriti rikas (vt nt Krongauz 2004: 171–173): lisaks ees- ja perekonnanimele võidakse kasutada ka isanime; eesnimest on peale selle olemas ka lühivariandid ja nende deminutiivid (*Mihhail – Miša, Miška, Mišulka*), teatud suhtlemisstiili juures on lühivariandid ka isanimel (*Mihhailovitš – Mihalõtš*).

Küsisime, *kuidas nimetate sekretärile dotsenti, keda on vaja leida?* Vastust ootasime nelja isiku kohta, kelle nimede järgi oli võimalik otsustada, kas tegu oli eesti mehe, eesti naise, vene mehe või vene naisega. Andmetena oli antud eesnimi, isa nimi (algvormis) ja perekonnanimi. Vastuseks tuli nimi välja kirjutada, seega isanimi tuli kasutamise korral ka moodustada. Küsimustikku koostades lootsime, et situatsioon (õppejõu otsimine) on üliõpilastele väga tuttav ja seetõttu on loota ka tõepäraseid tulemusi.

Esitame näitena naiste (*Mari Mänd ja Tatjana Ivanova*) nimetamisvormid tabelites 2 ja 3 (tabelis 2 ei ole esitatud Peterburi venelaste rühma, kuna Eestist väljaspool ei saa neil olla väljakujunenud viisi eestlast nimetada). Nii eestlastel kui ka venelastel oli kõige tavalisem nimetamisvorm *eesnimi + perekonnanimi* (nt *Mari Mänd*). Mõned eestlased olid proovinud vene nimedele ka isanime lisada, kuid seda esines siiski väga vähe ja mitte alati ei olnud see grammatiliselt õnnestunud. Kui venelased nimetasid venelast, siis olid tavalisemateks variantideks *eesnimi + perekonnanimi* (*Tatjana Ivanova*) ja *eesnimi + isanimi + perekonnanimi* (*Tatjana Sergejevna Ivanova*). Tartu venelaste vastustes olid isanimega ja isanimeta varian-
did esindatud enam-vähem võrdselt, Kohtla-Järve venelaste hulgas oli isanimega nimekuju palju rohkem kui isanimeta.

Tiitlit *dotsent* kasutasid eestlased sagedamini kui venelased, *härra/proua* ja *gospodin/gospoža* olid haruldasemad, kuid siiski pisut levinumad venelaste vas-
tustes. Eesti venelaste hulgas oli märgata nõrka tendentsi, et *gospoža* ja *gospodin* lisati eelkõige eesti nimede ette. Võimalik, et eesti nimede patronüümitus võib venelaste jaoks tekitada probleeme õige nimetamisvormi valikul ja selle vältimi-
seks kasutavad nad pöördumissõnu. Üks erinevusi vene gruppide vahel oli see, et

Kohtla-Järve vene naiste hulgas oli kõige sagedasem nime perekonnanimega algav variant (*perekonnanimi + eesnimi + isanimi, Ivanova Tatjana Sergejevna*), mida peetakse bürokraatliku stiili elemendiks³. Eesti ja Peterburi venelaste käitumine erines selle küsimuse osas eelkõige selle poolest, et Eesti venelastel oli kõikides rühmades üks võimalikke nimetamisvorme *eesnimi + perekonnanimi*, mida Peterburi venelastel vähemalt vene nimede osas kordagi ei esinenud. Võimalik, et tugeva eesti nimekasutuse mõju tagajärjel on Eestis ka venelaste hulgas patronüümide kasutamine vähenemas.

Tabel 2. Kolmanda isiku nimetamine (kui informant oli pakkunud mitu varianti, siis on iga variant arvesse võetud)

Mari Mänd	KEM	KEN	KVM	KVN	TEM	TEN	TVM	TVN
vastanud	9	7	9	17	16	23	10	18
<i>dotsent</i> + nimi	1	5	0	1	3	9	0	3
<i>proua/gospoža</i> + nimi	1	2	0	3	0	0	1	3
E+I	0	0	0	0	0	0	1	0
E+I+P	0	0	0	0	0	0	1	0
E+P	3	1	7	12	11	14	6	12
P+E+I	0	0	0	0	0	0	0	0
P	4	0	0	0	1	0	1	0
E	0	0	2	0	0	0	0	0
P+E	0	0	0	1	0	0	0	0

Tabel 3. Kolmanda isiku nimetamine (kui informant oli pakkunud mitu varianti, siis on iga variant arvesse võetud)

Tatjana Sergejevna Ivanova	KEM	KEN	KVM	KVN	TEM	TEN	TVM	TVN	P
vastanud	8	7	8	26	15	22	10	17	27
<i>dotsent</i> + nimi	1	5	0	1	4	8	0	3	2
<i>proua/gospoža</i> + nimi	0	2	0	0	0	0	0	2	1
E+I	0	1	3	3	0	2	3	1	10
E+I+P	0	0	2	4	0	1	1	6	13
E+P	3	0	2	4	9	11	4	6	0
P+E+I	0	0	1	16	0	0	1	3	5
P	4	0	0	0	1	0	1	0	1

P – perekonnanimi, E – eesnimi, I – isanimi

7. Kokkuvõte

Analüüsisime käesolevas artiklis Eesti eestlaste ja venelaste (ning võrdlusgrupina Peterburi venelaste) suhtluskäitumise mõningaid jooni. Eelkõige oli vaatluse all pöördumisvormi (*sina* või *teie*) valik ja kolmanda isiku nimetamine.

Kokkuvõtlikult võib öelda, et eestlaste ja venelaste pöördumisvormi valikut juhivad suures osas samad printsiibid: teietatakse vanemat ja võõrast. Samas on näha, et eestlastele on olulisim parameeter võõrus (mida on näidanud juba Keevallik 1999), venelastele vanus. Kõige ilmekamalt avaldub see pöördumises vanemate

³ Irina Külmoja, isiklik vestlus.

sugulaste poole, kus venelased teietavad oluliselt rohkem kui eestlased, samas kui auditooriumis kohatud võõra üliõpilase poole pöörduvad teietades sagedamini eestlased. Eesti venelaste suhtluskäitumises on teietamise põhjused rohkem teadvustatud sageli kasutatava mõiste *lugupidamine (uvaženie)* kaudu.

Eestlastel näib suhtluskäitumist määravat ka laiem suhtlustaust, näiteks akadeemiline suhtlussfäär tingib nii *teie*-vormi kasutuse kui ka akadeemilise pöördumisvormi *dotsent*, samas kui vene vastajatel ei tundunud see aspekt olevat eriti oluline ei *teie*-vormi ega nimetamisvormi valikul (kolmandat isikut nimetati pigem valdkonnast sõltumatu pöördumisnimetusega *härä* või *proua* kui akadeemilise tiitliga).

Pöördumisvormi valik tekitab mõnikord probleeme nii eestlastele kui venelastele, kõhkluse korral eelistatakse teietamist. Üleminek sinatamisele ei ole eriti reeglitud, s.t vastajad ei osanud selgelt välja tuua, millal ja mis tingimustel see juhtub. Eestlaste olulisim faktor tundub pöördumisvormi muutuses olevat suhtluse kestus, venelastel aga lisaks kestusele ka lähedus.

Kultuuridevahelised erinevused suhtluskäitumises ei olnud vastajatel eriti teadvustatud. Vastastikku on teada, et eestlased sinatavad rohkem, venelased kasutavad pöördumisel isanime. Venelaste jaoks näis olevat eriti hästi teadvustatud fakt, et eesti lapsed pöörduvad koolis õpetaja poole *õpetaja*.

Käsitletud küsitlus näitas, et erinevused eestlaste ja venelaste viisakuskäitumises ei ole väga suured, kuid mõnes aspektis (vanuselise distantsi olulisus, lugupidamine teietamise põhjusena, nimetamisvormide valik jm) olulised.

Viidatud kirjandus

- Borovkova, Olga 2002. Viisakuskood eesti ja vene keeles: pöördumised. Bakalaureusetöö. Käsikiri. Tartu Ülikool.
- Brown, Roger; Gilman, Albert 1960. The pronouns of power and solidarity. – Thomas A. Sebeok (Ed.). *Style in Language*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 253–276.
- Brown, Penelope; Levinson, Stephen 1987. *Politeness: Some Universals of Language Use*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Erelt, Mati 1990. Kõneleja ja kuulaja kaudse väljendamise võimalusi eesti keeles. – *Keel ja Kirjandus*, 1, 35–39.
- Formanovskaja 1989 = Формановская, Н. И. 1989. Речевой этикет и культура общения. Москва: Высшая школа.
- Goborova, Maria 2007. Pöördumiste eripärad Tallinna eesti ja vene koolide õpilaste seas. Magistritöö. Käsikiri. Tartu Ülikool.
- Kasper, Gabriele; Blum-Kulka, Shoshana (Eds.) 1993. *Interlanguage Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
- Keevallik, Leelo 1999. The use and abuse of singular and plural address forms in Estonian. – *International Journal of the Sociology of Language*, 139, 125–144. doi:10.1515/ijsl.1999.139.125
- Keevallik, Leelo 2004. Politeness in Estonia: a Matter of Fact style. – Leo Hickey (Ed.). *Politeness in Europe*. Clevedon, England: Multilingual Matters, 203–217.
- Krongauz 2004 = Кронгауз, М. А. 2004. Русский речевой этикет на рубеже веков. – *Russian Linguistics*, 28, 163–187.
- Mills, Sara 2003. *Gender and Politeness*. Studies in Interactional Sociolinguistics. Cambridge: Cambridge University Press.

- Pajusalu, Renate; Vihman, Virve; Klaas, Birute; Pajusalu, Karl 2010. Forms of address across languages: Formal and informal second person pronoun usage among Estonia's linguistic communities. – *Intercultural Pragmatics* 1, 7, 75–101.
- Puusepp, Olga 1999. *Sina ja teie eesti ja vene keeles*. Bakalaureusetöö. Tallinna Pedagoogiline Ülikool.
- Rathmayr, Renate 1999. Métadiscours et réalité linguistique: L'exemple de la politesse russe. – *Pragmatics* 1, 9, 75–96.
- Rathmayr, Renate 2008. Intercultural aspects of new Russian politeness. – *WU Online Papers in International Business Communication / Series One: Intercultural Communication and Language Learning*, 4, February 2008.
- Vihalemm, Triin 1999. Group identity formation processes among Russian-speaking settlers of Estonia: a view from linguistic perspective. – *Journal of Baltic Studies*, 1, 30, 18–39.
- Vogelberg, Krista 2002. Keelelise viisakuse mudelite mõnedest vaieldavatest aspektidest eesti, vene ja inglise keele võrdlevate uuringute valguses. – Renate Pajusalu, Ilona Tragel, Tiit Hennoste, Haldur Õim (toim.). *Teoreetiline keeleteadus Eestis*. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised, 4. Tartu, 297–312.
- Watts, Richard J. 2003. *Politeness. Key Topics in Sociolinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Renate Pajusalu (Tartu Ülikool) uurimisvaldkonnad on semantika, pragmaatika, suhtluslingvistika, keele omandamine.
renate.pajusalu@ut.ee

Virve-Anneli Vihmani (Tartu Ülikool) uurimisvaldkonnad on süntaks, semantika, keele omandamine.
virve.vihman@ut.ee

Birute Klaasi (Tartu Ülikool) uurimisvaldkonnad on keeletüpoloogia, eesti, soome ja balti kontrastiivsed uuringud, eesti keel teise keelena.
birute.klaas@ut.ee

Karl Pajusalu (Tartu Ülikool) uurimisvaldkonnad on keele varieerumine, sotsiolingvistika, eesti mured ja läänemeresoome keeled.
karl.pajusalu@ut.ee

Lisa 1.

Tartu Ülikooli keeleteadlased paluvad Teil vastata järgmistele küsimustele. Vastused on anonüümsed ja neid kasutatakse ainult teaduslikuks uurimistööks.

Alguses palume kirjutada enda kohta mõned meile olulised andmed:

sugu   MEES   NAINA
vanus
ema keel
isa keel
kodune suhtluskeel
õppekeel koolis
elukoht

Kas kasutate suhtluses vene keelt?   EI   MÕNIKORD   TIHTI

Nüüd palume vastata järgmistele küsimustele:

1. Kas Te teietate allpool loetletud inimesi? Tõmmake ring ümber kas numbrile 1, 2 või 3.

1 – alati, 2 – mõnikord, 3 – mitte kunagi.

sõber	1	2	3
sõbranna	1	2	3
sõprade vanemad	1	2	3
oma poisi/tüdruku vanemad	1	2	3
vanemate naistuttav	1	2	3
vanemate meestuttav	1	2	3
onu	1	2	3
tädi	1	2	3
võõras vana mees bussis	1	2	3
võõras vana naine bussis	1	2	3
võõras keskealine mees bussis	1	2	3
võõras keskealine naine bussis	1	2	3
võõras neiu	1	2	3
võõras noormees bussis	1	2	3
võõras meesüliõpilane loenguruumis	1	2	3
võõras naisüliõpilane loenguruumis	1	2	3
müüja	1	2	3
ettekandja	1	2	3
politseinik	1	2	3
panga meesametnik	1	2	3
naabrimees	1	2	3
naabrinaine	1	2	3

2. Kas Te teietate õppejõude?

Kui jah, kas oleks tore, kui võiks sinatada? Miks?

3. Kas õppejõud teietavad Teid?

Kui jah, siis kas oleks tore, kui nad sinataksid? Miks?

4. Kuidas minnakse suhtluses tavaliselt üle teietamiselt sinatamisele? Kas selleks on mingeid reegleid ja kas Te ise järgite neid?

5. Kas mõnikord on juhtunud, et Te ei tea, kas sinatada või teietada? Mida Te siis teete?

6. Kas eesti ja vene kultuuris on sinatamise ja teietamise suhtes erinevusi? Milliseid?

7. Kas eesti ja vene kultuuris on suhtluskommetes muid erinevusi? Tooge mõni näide!

8. Kas Teil on olnud probleeme suheldes vene keelt kõnelevate inimestega selle tõttu, et Te ei oska valida õiget suhtlusstiili? Tooge mõni näide.

9. Kuidas nimetate sekretärile dotsenti, keda on vaja leida?

Õppejõu andmed

Mina nimetan nii

(kasutage ainult neid, mida peate vajalikuks)

Eesnimi: Mari

Isa nimi: Jüri

Perekonnanimi: Mänd

Eesnimi: Jaan

Isa nimi: Tarmo

Perekonnanimi: Tamm

Eesnimi: Tatjana

Isa nimi: Sergei

Perekonnanimi: Ivanova

Eesnimi: Georgi

Isa nimi: Ivan

Perekonnanimi: Trofimov

POLITENESS BEHAVIOR AMONG ESTONIANS AND RUSSIANS: FORMAL AND INFORMAL SECOND PERSON AND THE THIRD PERSON

Renate Pajusalu, Virve Vihman, Birute Klaas, Karl Pajusalu

University of Tartu

This paper examines linguistic politeness among Estonians and Russians in Estonia. We raise the question of how groups living in different conditions of societal bilingualism acknowledge different politeness norms and hence exhibit different politeness behavior. Our study focuses especially on the choice of the formal or informal second person pronoun (the T/V phenomenon), but we also investigate other aspects of interaction (such as respondents' metalinguistic awareness of forms of address and reference to an absent third person). The analysis is based on university students' responses to a sociolinguistic questionnaire. Data from native Russian speakers in St. Petersburg are used for comparison with data from Russian speakers in Estonia.

On the basis of the findings from this study, we conclude that the communicative culture of Russians and Estonians is not greatly different, although certain particularities exist which differentiate them. Both Russians and Estonians use the formal V pronoun when addressing strangers older than themselves. The most notable difference in making the choice between forms of address is that Russians choose the formal V form primarily on the basis of age difference, addressing even close acquaintances with V if they are older. This behavior is explained by the speakers with the concept of *uvaženie*, or "respect".

For Estonians, age differences are less significant than familiarity, and close acquaintances or relatives are usually addressed with T, even if they are much older. There is no clear, unified stereotypical explanation among the Estonian respondents of why one should use V with anyone (for instance, a lecturer). Explanations tend to appeal to the context of discourse (e.g. it is habitual to use V in the context of academic discussion). Because the norms for using V are clearer amongst Russian speakers, Russians seem to have fewer dilemmas than Estonians regarding which form to use.

Keywords: politeness, forms of address, pragmatics, Estonian, Russian